

Ян Яцек Бруський

(Ягеллонський університет, Краків)

Jan Jacek Bruski

(Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)

Порозуміння та союз з Польщею в оцінках українських політичних еліт (1918–1920 рр.)¹

Ukraińskie elity polityczne wobec koncepcji sojuszu z Rzeczpospolitą, 1918–1920

До осені 1918 р. питання відносин із Польщею – державою *in statu nascendi*, яка щойно організувалася під егідою Німеччини та Австро-Угорщини – не перебувало у центрі уваги українських еліт. Певні емоції викликала лише проблема майбутньої приналежності Підляшшя і Холмщини та подальшого врегулювання статусу Східної Галичини. Ці питання були розв’язані на користь України під час мирних перемовин у Бресті. Інша річ, що зобов’язання, які тоді взяли на себе Центральні держави, не були остаточно дотримані.

У Києві почали розглядати Польщу як самостійний політичний фактор лише у вересні–жовтні 1918 р., коли стала вже зрозумілою близька поразка Німеччини та її союзників. Саме тоді почалися перші дипломатичні контакти, причім польська сторона

¹ Цей текст є розширеною виправленою, та актуалізованою версією польськомовної статті: Bruski J.J. *Między Polską a Moskwą wybór jasny...?* *Ukraińskie elity polityczne wobec koncepcji sojuszu z Rzeczpospolitą, 1918–1920* // *Przegląd Wschodni*” 2003, t. VIII, z. 3 (31), s. 631–645. Висвітлені у статті питання автор також розглядав у монографії: Bruski J.J. *Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919–1924*. Arcana: Kraków, 2000. S. 99–146.

була ще репрезентована Регенційною Радою, створеною у Варшаві окупантами. Переговори у Києві, що їх здійснював представник Ради Станіслав Ванькович, свідчили, що гетьман П. Скоропадський займає примирливу позицію і не хоче втягуватися в конфлікт з Польщею, особливо за Галичину².

Досить перспективні контакти були призупинені у зв'язку з початком антигетьманського повстання Директорії, яка оголосила відновлення Української Народної Республіки (далі – УНР). У Варшаві ці події були схвально сприйняті. Після проголошення П. Скоропадським федеративної грамоти 14 листопада 1918 р. оцінювалося, що гетьманська влада «остаточно перестала бути урядом українського народу», ставши «клікою царських слуг і русифікаторів, дії яких повністю суперечать інтересам Польщі»³. Однак у той час ситуація у Варшаві вже корінним образом змінилася. Після краху німецько-австрійської окупації владу перехопили політичні кола згуртовані біля Тимчасового Начальника Держави, Юзефа Пілсудського, які виступали за незалежність України і за встановлення союзу з наддніпрянським сусідом.

Перші контакти з Директорією здавалися багатообіцяючими. У січні 1919 р. у Варшаві з'явилася українська дипломатична місія, були також озвучені наміри створення постійного представництва при польському уряді. Проте незабаром взаємини опинилися в глухому куті. Приїзд наступних місій було заблоковано в результаті протестів впливового командувача Січових стрільців Євгена Коновальця, що мав критичний стосунок до

² Див. докл.: Kolasiński M. Stosunki dyplomatyczne Państwa Ukraińskiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku // Polski Przegląd Dyplomatyczny. 2008. Nr 5(45). S. 111-159.

³ Звіт Романа Кноля від 19 листопада 1918 р., в: Deruga A. Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały. T. 6. Warszawa, 1970. S. 233.

порозуміння з Польщею⁴. Над відносинами між Варшавою і Києвом фатально тяжів польсько-український збройний конфлікт у Східній Галичині. УНР стала його учасником у січні 1919 р., після Акту злуки із Західно-Українською Республікою (далі – ЗУНР). З того часу наддніпрянці підтримували співвітчизників із-за Збруча (хоча і в досить обмежених розмірах) висилкою військових частин, постачанням зброї та боєприпасів. У меншій мірі вплинули на польсько-українські відносини сутички у Західній Волині.

Галичани рішуче виступали проти яких-небудь компромісів з поляками, однак правлячі кола УНР вагалися. Війна з Польщею розпорозувала українські сили, які потрібно було протиставити найбільш небезпечному ворогові – більшовикам. Це добре усвідомлював український міністр закордонних справ Кость Мацієвич, який 22 лютого 1919 р. зустрівся з польським посланником Богданом Кутиловським. На думку українського урядовця, «договір, хоча б тимчасовий, з Польщею» та порозуміння з Антантою становили два найважливіші завдання української політики⁵. У результаті перемовин із Б. Кутиловським до Варшави був направлений представник МЗС УНР Борис Курди-

⁴ Див. детальніше: Deruga A. *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*. Książka i Wiedza: Warszawa, 1969. S. 233-236; Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–20* // *Zeszyty Historyczne*. Z. 12. Paryż, 1967. S. 7; Срібняк І. Симон Петлюра – на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України, упоряд. та передмова В. Михальчука. Київ, 1995. С. 141-142; Pisuliński J. *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław, 2004. S. 97-101.

⁵ Звіт Б. Кутиловського від 20 лютого – 3 березня. 1919 р. // *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 2. Warszawa, 1963. S. 129-130.

новський. Не було вини Мацієвича в тому, що ця місія мала виявитися пізніше політичною авантюрою⁶.

Годішній керівник української дипломатії належав до правоцентристської Партії соціалістів-федералістів (УПСФ), не надто чисельної, але гуртуючої групу видатних громадських діячів та інтелектуалів. У її лавах перебувало найбільш прихильників порозуміння з Польщею, а тому не випадково, мабуть, що саме її членами були В'ячеслав Прокопович, який очолив першу українську місію відправлену до Варшави на початку 1919 р., та Олександр Карпинський і Петро Стебницький, які також згадувалися як можливі представники УНР у Речі Посполитій.

Головним прибічником примирення з Польщею незабаром став Головний Отаман Армії УНР Симон Петлюра. Спочатку він виходив з суто військових міркувань, тверезо оцінюючи туманні шанси одночасної боротьби з поляками і Червоною армією. Наприкінці лютого 1919 р. С. Петлюра взяв участь у переговорах у Ходорові з посередницькою місією Антанти. В їх ході він безуспішно намагався переконати делегацію уряду Західної Області УНР укласти перемир'я з поляками – на умовах, запропонованих представниками Антанти. Це означало би необхідність важкого територіального компромісу з Польщею, але, з іншого боку, відкрило би перед українською владою шлях до міжнародного визнання і дозволило перекинути значні сили на антибільшовицький фронт⁷.

⁶ Див. докл.: Legieć J. Misja Borysa Kudrynowskiego [sic!] w Warszawie (kwiecień–sierpień 1919 r.) // *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, R. 33: 1998. S. 53-62. Див. також: Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Karpus Z., Rezmer W., Wiszka E. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 1997. S. 81-84; Bruski J.J. Petlurowcy, s. 104-110; Pisuliński J. Nie tylko Petlura, s. 124-140.

⁷ Див.: Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1990. S. 243-248; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 265-

У другій половині травня 1919 р. з ініціативи Головного Отамана розпочалися польсько-українські військові переговори, які з різною інтенсивністю були ведені протягом наступних кількох місяців. Ціллю С. Петлюри було припинення бойових дій, а потім укладення союзу з Польщею. Обґрунтовуючи необхідність порозуміння, він звертав увагу на катастрофічні наслідки польсько-українських конфліктів у минулому. У листі до Ю. Пілсудського від 9 серпня 1919 р. писав: «Колись, в далекій давнині, не раз ворогували проміж себе Польський та Український народи і, маючи спільних ворогів, роз'єднано виступали проти них. І цей розбрат спричинився до тимчасового занепаду Польської та Української Держав»⁸. У згаданому листі С. Петлюра запропонував координувати дії проти більшовиків, які влітку 1919 р. становили найсерйознішу загрозу для обох сторін, проте польсько-український альянс мав бути спрямований проти будь-яких спроб відновити імперську Росію – або в «червоній», або в «білій» іпостасі. «Ми – Польща і Україна – писав у березні 1920 р. голова Директорії – повинні досягти цього порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилання на історію польсько-українських непорозумінь в минулому для реального політика не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну. Ті українські діячі, що штовхають нас в обійми російської федерації – є люди без перспективи державної...»⁹.

270; Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Warszawa, 2000. S. 173-177.

⁸ Лист С. Петлюри до Ю. Пілсудського від 9 серпня 1919 р. // *Ukraine and Poland in Documents 1918–1922* / ed. T. Hunczak. Part 1. New York–Paris–Sydney–Toronto, 1983. P. 237.

⁹ Лист С. Петлюри до міністра військових справ УНР В. Сальського від 31 березня 1920 р. // С. Петлюра, Статті, листи, документи. Т. 1. Нью-Йорк, 1956. S. 263. Дальші події мали поглибити переконання Головного Отамана в тривалості українсько-російського антагонізму. Вказуючи наприкінці 1921 р. про цілі української визвольної боротьби, він заявив: «Боротьба ця

Діаметрально протилежну позицію займав інший відомий український діяч, видатний мислитель, пізніше – ідеолог гетьманського руху В'ячеслав Липинський, який у 1919 р. був послом УНР в Австрії. Він стверджував, що Україна стоїть перед необхідністю пошуку союзу з одним зі своїх історичних ворогів. У листі до міністра закордонних справ Володимира Темницького, порівнюючи противників, він дійшов до висновку: «Між Польщею й Москвою вибір ясний. Поляки для нас вороги небезпечніші від Москалів. За слаба польська нація і за велика українська територія, щоби Поляки могли нас всіх до себе прибрати, щоби ми мали при них зібрати свої землі і з польською державою «унію робити». Та й Поляки на се не підуть. Їм потрібні тільки наші західні землі, досить сполонізовані вже, щоби при помочі власного державного апарату їх цілком зробити польськими. [...] Для того ані одного кавалка землі під Польщею, ні іншими сусідніми державами від заходу, ми не сміємо лишити...». Єдиним виходом з цієї ситуації, на його думку, був антипольський союз і федерація України з Росією¹⁰.

Призначений у першій декаді квітня 1919 р. соціалістичний кабінет Бориса Мартоса, не мав ширшої концепції налагодження відносин з сусідами. Натомість права опозиція виступила зі сміливою ініціативою. Наприкінці квітня 1919 р. в Польщу втік лідер невдалого військового перевороту в Рівному отаман Володимир Оскілко, пов'язаний з Партією соціалістів-самостійників (УПСС). Він мав перемовини з Ю. Пілсудським, якому представив два меморандуми з пропозиціями щодо нормалізації поль-

повинна провадитись проти [...] Москви, якою б вона не була – більшовицькою, конституційно-царською чи абсолютично-монархічною [...]. Оця вимога логічно впливає з усієї історії україно-московських стосунків, висновки та наука котрих говорить нам, що Москва є і залишається навкі нашим історичним, непримирим ворогом». Лист С. Петлюри до начальника Генерального штабу Армії УНР від 30 грудня 1921 р. // С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3 / упор. В. Сергійчук. Київ, 1999. С. 527.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 1, спр. 65, арк. 16-18.

сько-українських відносин¹¹. В. Оскілко і секретар УПСС Осип Мацюк запропонували Польщі антибільшовицький військовий союз, який мав стати початком ширшого співробітництва в рамках союзу східноєвропейських держав. «Союз Польщі з Україною – читаємо у зверненні від 5 червня – [...] потягне [...] і інші народи бувшої Росії, як до центру антимосковського, при тому лояльного до своїх сусід. [...] Польща, Україна, а за нею Білорусь в силу свого географічного, економічного і культурного становища, Литва, на півдню народи Кавказа і Крим – все це мусить стати в широкій пасок Балтійсько-Чорноморського союзу, щоби навіки закріпити своє самоіснування і захистити себе від замірів бувшого володаря – Московщини з одної сторони і Німеччини з другої сторони». В. Осілко і О. Мацюк розмірковували над подальшою економічною експансією обидвох партнерів на Схід. Польща мала бути «фабрикуючим центром для всього союзу», тоді як Україна «найбільшим постачаючим центром».

Власну багатогранну концепцію співпраці лідери УПСС протиставляли до обмежених політичних планів тодішнього українського уряду, нібито психологічно нездатного до співпраці в більш широкому масштабі, у кращому випадку готовому лише «замиритися з Польщею, та до часу підтримувати добросусідські відносини»¹². Меморандуми не дістали відповіді Ю. Пілсудського. Ймовірно, він вважав недоцільним мати справу з аутсайдерами української політичної сцени, навіть якщо їхні пропозиції пішли далі, аніж умови, запропоновані урядом УНР.

Влітку 1919 р. наддніпрянські політики лівого спектру також почали схилитися до компромісу з Польщею. Це було зумовлено перш за все остаточною поразкою на галицькому фронті. У середині липня уряд диктатора Євгена Петрушевича разом із своїми військами був змушений евакуюватися за р. Збруч. Таким чином територія, підконтрольна українській стороні, скоротилася до Поділля та Волині. Незважаючи на це, що об'єднаним час-

¹¹ Ukraine and Poland in Documents... Part 1. Pp. 124-127, 158-165.

¹² Там само. Pp. 163-165.

тинам УНР і Української галицької армії вдалося здійснити ефективний наступ проти більшовиків, однак успіхи все ж таки були нетривалі. Така ситуація змушувала уряд УНР до пошуку нових союзників та варіантів військової допомоги. Микола Ковалевський, один з лідерів Партії соціалістів-революціонерів (УПСР), що був тоді міністром земельних справ в уряді Б. Мартоса, пізніше згадував: «Для нас було ясным, що в цьому напрямку [угоди з Польщею – авт.] мусить щось статися, бо в скрутних обставинах того часу ми не були в стані тримати два фронти, на заході і сході. Тим часом у певних пунктах відносно російського питання погляди наші наближалися до ставлення поляків...»¹³.

Подібні настрої переважали серед членів українського дипломатичного корпусу. Це підтвердила конференція послів і голів закордонних місій УНР, яка відбулася в першій половині серпня 1919 р. у Карлсбаді. Дискусія була жвавою і виявила розбіжності в поглядах, проте учасники конференції були однак, що катастрофічна ситуація «українського питання» вимагає фундаментальної зміни як внутрішньої, так і зовнішньої політики молодій республіці¹⁴. Тоді ж були обговорені перспективи зближення з сусідніми країнами – Польщею та Румунією. «За всяку ціну – читаємо у резюме дискусії, підготовленим послом УНР у Празі Максимом Славинським – чи то силою, чи іншим способом мусимо укласти з ними мир, щоби можна було у такий спосіб позбутися найголовнішого ворога, російського більшовизму». Учасники зустрічі погоджувалися з необхідністю йти на поступки, додаючи, що «те, що [...] втратимо зараз, можна у свій час повернути»¹⁵.

Незабаром новий курс наддніпрянської політики почав матеріалізуватися. Підстава для порозуміння з Польщею була під-

¹³ Ковалевський М.. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. С. 578.

¹⁴ Ukraine and Poland in Documents... Part 1. P. 245-320.

¹⁵ Там само. P. 320.

готовлена шляхом переговорів – переважно військового характеру – проведених раніше під патронатом Головного Отамана. Черговими етапами зближення стали: серпнева місія Пилипа Пилипчука у Варшаві, переговори в Дембліні, завершені підписанням польсько-українського перемир'я від 1 вересня, і, нарешті, торговельні переговори на рубежі вересня і жовтня¹⁶. Вкрай важливе значення мало направлення до Польщі наприкінці вересня 1919 р. авторитетної дипломатичної місії на чолі з новим міністром закордонних справ УНР, Андрієм Лівіцьким. Поруч з С. Петлюрою цей діяч – умілий дипломат і переговорник – став головним архітектором польсько-українського порозуміння, а потім союзу. Він звертав увагу на подібні аспекти, що і Головний Отаман. «Ніколи Росія того чи іншого кольору – писав у листі до посла УНР в Бухаресті К. Мацієвича – добровільно не згодиться на відокремлення України. Тільки наша внутрішня сила і міжнародна ситуація можуть примусити той чи інший уряд Росії піти на порозуміння з нами. Хоч би ми в нашій "лівизні" дійшли до абсурду, більшовики не визнають нас, доки ми їх не примусимо до того. Зараз вони охоче ведуть переговори з "білогвардійською" Фінляндією і буржуазними Естонією, Латвією, Литвою і Польщею, а з нашим соціалістичним Урядом не бажають говорити, і через те не можна мріяти про мир, а лише про боротьбу до побідного кінця. І в цій боротьбі нашими союзниками можуть бути лише ті народи, які теж прагнуть відірватися од Росії. А такими суть Польща, Румунія (через Бессарабію), Прибалтика, Кавказ»¹⁷.

¹⁶ Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej... S. 8-11; Galuba R. Pertraktacje polityczno-wojskowe między Polską a Ukrainą Republiką Ludową (lipiec–sierpień 1919 roku) // Mars. T. 2, Warszawa–Londyn 1994. S. 53-68; Bruski J.J. Petlurowcy... S. 112-117; Pisuliński J. Nie tylko Petlura... S. 151-169.

¹⁷ Лист А. Лівіцького до К. Мацієвича від 22 лютого 1920 р. // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / упор. В. Кавунник. Київ, 2016. С. 569

Як відомо, адресат цього листа К. Мацієвич був одним із найбільших прихильників пропольської орієнтації серед українських дипломатів. Він сприймав союз із Польщею як необхідну умову для появи України на міжнародній арені – її визнання іншими західними сусідами, насамперед Румунією, а потім державами Антанти¹⁸. Подібну позицію займали також український посол у Берні Микола Василько та граф Михайло Тишкевич – представник УНР при Святому Престолі, а пізніше – голова української делегації в Парижі.

Появу тенденцій щодо компромісу з Польщею у політиці УНР сприймали зі значною стурбованістю галичани. Наприкінці серпня 1919 р. у віденській газеті «Український прапор» зазначалося: «Ми знаємо безмежно слабу сторону наддніпрянців, що вони не знаючі цілковито Поляків, їх мови, історії і метод безпощадного побороювання і систематичного винищування українського народу на його західних областях, взагалі будучи під тім оглядом без потрібного досвіду, вважають Поляків за менше небезпечних від Москалів і за свого роду своїх природних союзників в боротьбі з Москалями. Наші земляки знад Дніпра забувають притім, скільки терпів і терпить нині наш народ під польським пануванням, скільки землі між Віслоком і Сяном, між Вепром і Бугом Поляки нам сколонізували і спольщили, а які безмежні простори земель на схід від Дніпра здобув наш народ протягом двадцятого століття»¹⁹. Останні слова були обумовлені переконанням автора про більшу силу і життєвість українського елементу, ніж російського. Підтекст містив пропозицію домогтися з менш небезпечним противником, тобто з Росією.

Проросійська орієнтація тоді з'явилася у середовищах, близьких до галицького уряду. Значний резонанс мала поява на сторінках «Українського прапору» статті колишнього прем'єр-міністра ЗУНР Костя Левицького, надрукованої пізніше також в

¹⁸ Там само. С. 536-538.

¹⁹ Українська місія в Варшаві // Український Прапор, ч. 5, 27 серпня 1919, с. 1.

кам'янець-подільській газеті «Стрілець». У тексті під назвою «Куди дороги?» Левицький запропонував союз із Добровольчою армією генерала Антона Денікіна, а в довгостроковій перспективі – українсько-російську конфедерацію²⁰.

Стосовно зближення з білогвардійцями вже закулісно діяв Василь Панейко, галицький делегат на мирній конференції в Парижі. Наприкінці серпня 1919 р. він надіслав листа Є. Петрушевичу, який тоді перебував у Кам'янці-Подільському. В. Панейко писав, нібито цитуючи слова чиновника французького міністерства закордонних справ: «Ви об'єднуєтесь з другорядними державами, як Польща і Румунія, ви платите їм регіонами, такими як Галичина, Холмщина, Волинь, Бессарабія, а тим часом, входячи до складу російської федерації, можете зберегти їх. Я вважаю, що пропольська орієнтація не має сенсу. У кращому випадку її ефектом буде невелика Правобережна Україна – без Галичини, Холмщини, Західної Волині та Буковини, приречена жити на милість Польщі і бути об'єктом вічної ненависті з боку Росії. Остання буде змушена, після втрати України, порозумітися з Німеччиною, і Україна опиниться в антинімецькій і антиросійській обстановці». В. Панейко стверджував, що єдиний раціональний вихід у цій ситуації це «створити з російськими частинами велику російську федерацію, де будуть згруповані всі українські землі, у тому числі і Галичина. Така федерація створила б ситуацію для українців у міжнародній політиці, яку мала Угорщина в Австро-Угорщині»²¹.

В оточенні Є. Петрушевича з'явилися поодинокі голоси, які розглядали як можливий варіант угоди з поляками. Таку евен-

²⁰ Український Прапор, ч. 4, 23 серпня 1919, с. 4. Повний текст статті також в: Доценко О. Літопись української революції. Матеріяли і документи до історії української революції. Т. 2, кн. 4. Київ–Львів, 1923. С. 89-92.

²¹ Цит. за: Zaks Z. Galicja Wschodnia w polityce Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i Ukraińskiej Republiki Ludowej w drugiej połowie 1919 r. // Naród i państwo. Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicę urodzin. Warszawa, 1969. S. 397.

туальність брав до уваги Осип Назарук, який був, до речі, досить антипольські налаштованим. Однак Диктатор відхилив заздалегідь цю пропозицію, побоюючись реакції галицької громадськості²². Як наслідок, проросійський напрям став розглядатися як пріоритетний, що призвело до того, що у листопаді 1919 р. відбувся остаточний розпад галицько-наддніпрянського фронту та була налагоджена співпраця УГА з А. Денікіним.

Розрив з галичанами значно погіршив військове положення Директорії, але з іншого боку зробив можливим прискорення переговорів з Польщею. С. Петлюра глибоко шкодував, що вони не були вчасно завершені. «...Полагодження наших стосунків з Польщею – писав він до А. Лівичького – могло би нас врятувати – дати нам базу деяку, зносини зі світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш...»²³. Затягування переговорів з поляками було одним із закидів, що їх висувала Головному Отаманові права опозиція. У відкритому листі до С. Петлюри від 26 листопада 1919 р., що був підписаний представниками Народно-республіканської партії, та партій самостійників-соціалістів і хліборобів-демократів зазначалося: «Основна риса закордонної політики – Вашої і Вашого Правительства – робити те, що необхідно було робити, але робити запізно»²⁴.

У час, коли були написані ці слова, УНР опинилася на краю прірви. Наприкінці листопада 1919 р. загони Директорії, послаблені через епідемію тифу та оточені, контролювали лише невеличку частину власної території. Прагнучи не допустити до остаточної ліквідації української державності більшовиками, керівництво УНР вирішило, аби польські війська увійшли на ці

²² Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень, 1920. С. 175-176.

²³ Лист С. Петлюри до А. Лівичького від 11 листопада 1919 р. // С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3. Київ, 1999. С. 140.

²⁴ Доценко О. Літопись української революції... Т. 2, кн. 5. Київ–Львів, 1924. С. 87

землі. У грудні 1919 р. сам Головний Отаман опинився де факто на еміграції у Варшаві.

У такій ситуації переговорна позиція українців значно ослабла. За обіцянку підтримки від Польщі уряд УНР був примушений зректися прав на Східну Галичину і Західну Волинь, а також погодитися на спеціальне врегулювання статусу польської власності в Україні. Згадані позиції були окреслені в односторонній декларації від 2 грудня 1919 р., виданій місією А. Лівницького²⁵.

Цей документ, хоча з деякими застереженнями, був прийнятий українським урядом і більшістю наддніпрянських політиків, що перебували тоді в Польщі або на теренах, контрольованих поляками. Засади декларації підтримали також член Директорії професор Федір Швець та група провідних есерівських діячів, з якими мав перемовини А. Лівницький у Тернополі²⁶. Оголошенню декларації передувала також гаряча дискусія за участю членів місії УНР у Варшаві та представників місцевої української громади. Значна більшість учасників наради, що репрезентували широкий спектр організації та партій, погодилася на прийняття змісту документа, визнаючи, що порозуміння з Польщею є останнім шансом відновлення державності²⁷. Поступкам польській стороні не було надано вирішального значення. «Наслідки договору – стверджував Сергій Шемет з Партії хліборобів-демократів – залежать цілком від сили, яку ми

²⁵ Про перемовини місії А. Лівницького і декларацію 2 грудня 1919 р.: Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. S. 85-87; Piśuliński J. Nie tylko Petlura. S. 169-188; Матвієнко В. Сторінки діяльності Української дипломатичної місії у Варшаві (жовтень 1919 р. – квітень 1920 р.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 10, ч. 2. Київ, 2004. С. 502-507.

²⁶ Sprawozdania A. Lwińskiego dla prem'era I. Mazepi від 3 грудня 1919 р. // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ... С. 561.

²⁷ Доценко О. Літопис української революції... Т. 2, кн. 5. Київ–Львів, 1924. С. 55-64.

будемо мати в будучому і ще й гірші умови ми могли би підписати, аби в будучині мати силу. [...] Більшовики в Берестю підписали найтяжчі умови і осягнули мир, який дав їм можливість зібрати сили і обернути Берестейський договір в шматок паперу»²⁸. Зі схожих позицій, передбачаючи можливість ревізії умов декларації у майбутньому, висловлювалася учасниця наради, знана українська громадська діячка, пов'язана із партією соціалістів-федералістів, Софія Русова²⁹. Більшість учасників дискусії вказувала на те, що доля Східної Галичини, яка була найбільш контроверсійним пунктом документа, вже вирішена державами Антанти, що визнали польський 25-літній мандат на її врядування³⁰. Проти суті декларації виступили галичани, що репрезентували ЗО УНР в місії А. Ливицького. На знак протесту її члени Степан Витвицький, Антін Горбачеський і Михайло Новаковський вийшли зі складу місії³¹. Їх підтримав також наддніпрянець, представник партії есерів, Петро Мшанецький, який подав у відставку.

Значно поважнішу критику зустріла декларація від 2 грудня в українських емігрантських середовищах поза Польщею. Документ викликав обурення серед галичан, але спричинився також до активізації наддніпрянських груп, що залишалися у прихованій опозиції до уряду УНР. Поступки «буржуазній» Польщі викликали обурення українських соціалістів, в першу чергу есерівці в, які групувалися навколо Закордонної делегації УПСР на чолі з Михайлом Грушевським. «Підла зрада!» – писав у своїм щоденнику про грудневу декларацію Микита Шаповал,

²⁸ Там само. С. 56-57.

²⁹ «Ніякий кращий договір для нас зараз неможливий, одже які б тяжкі умови нам не прийшлося б підписати, ми мусимо то зробити. Зрештою, такі чи інші наслідки договорів завжди залежать від взаємовідносин реальних сил. Від нас самих, від нашої національно-державної праці залежить зробити в будучому ці умови найлекшими». Там само. С. 56.

³⁰ Рішення від 20 листопада 1919 р.

³¹ Доценко О. Літопись української революції... Т. 2, кн. 5. Київ–Львів, 1924. С. 70.

тоді ще зв'язаний із віденською групою³². Перемовини з Польщею спричинили до переходу есерівців на радянофільські позиції. У лютому 1920 р. партійна конференція, скликана М. Грушевським, звернулася із відозвою, в якій наголошувалось, що б УНР якнайшвидше уклала військову угоду та торговий договір з радянською Росією та з її допомогою «вернула собі відірвані українські землі і закріпила своє політичне і державне існування». Всі домовленості та договори, укладені з Польщею, визнано як безправні та недійсні. Подібну позицію зайняла Загранична група Української комуністичної партії, очолювана колишнім головою Директорії Володимиром Винниченком³³.

Цікаво, що груднева декларація була імпульсом, котрий вплинув на перехід на прорадянські позиції також частини українських діячів правого спрямування. Симптоматичним було ставлення Андрія Жука, одного з довоєнних лідерів УСДРП, пізніше провідного діяча Союзу Визволення України та дипломата доби Гетьманату і УНР, від кінця 1919 р. пов'язаного з консервативною Українською народною партією. У лютому 1920 р. цей давній друг та соратник С. Петлюри послав до нього емоційний лист, в якому засуджував декларацію місії А. Лівіцького. «Акт з 2. грудня – писав він – се страшна пляма на Вашій – будь-що-будь – чистій постаті». Декларацію він розцінював як величезний політичний злочин, гірший аніж федераційна грамота П. Скоропадського: «Скоропадський федерував державу в тодішніх межах [...], а Ви, стративши ту державу, віддали ворогам нашим ту її частину, яка в межічасі злучилася з головним пнем, і зробили се понад головами самих заінтересованих, в тайні від них. Яке Ви мали на се право?». Далі А. Жук різко резюмував

³² Шаповал М. Щоденник. Ч. 1 / упор. С. Зеркаль. Нью-Йорк, 1958. С. 42.

³³ Кутілова Л. Діяльність Михайла Грушевського у перші роки еміграції // Українська Діаспора, 1994, ч. 5, с. 124-126; Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 102-104.

останній період правління Директорії: «Поляки за вашою згодою усадовляються на правобережній Україні, а Ви, Симоне, з Лівицьким увіходите в історію як марнотравець, який – очевидно не зі злої волі, тільки з нерозважності й безпорадності, в тяжких, що правда, обставинах, – змарнував все, що мав, і опинився під курателею найбільших, найстрашніших наших ворогів у... Варшаві». Наприкінці свого листа А. Жук пропонував переорієнтацію української політики на союз з червоною Росією. «Отже лишається – стверджував він – ще пробувати збирання земель з більшовиками, а в крайнім разі хоч забезпечення якоїсь суми державних прав для України без західних земель (коли більшовики не захотять із-за Галичини і Холмщини воювати з Поляками) – наразі в советській Росії. [...] коли ми [...] трохи зорганізуємось і скріпимось, то тій державності, яку нам признають більшовики, надамо такий зміст, на який нас стане. Як будемо мати сили і потрібно буде, то й суверенність можемо привернути, але хай се буде держава, а не ублюдок, який Ви хочете з Поляками і Ромунами будувати». А. Жук закликав С. Петлюру до відставки та передачі влади до рук першого голови Директорії В. Винниченка, який зможе порозумітися з більшовиками³⁴.

Треба зазначити, що позиція українських діячів та угрупувань, що підтримували уряд УНР, також була сповнена внутрішніх протиріч. Це можна сказати особливо про лідерів УСДРП, які не хотіли, мабуть, зрозуміти, що істотною частиною союзу з Польщею мусить бути військова співпраця проти більшовиків. Польсько-український альянс втрачав сенс, якби Реч Посполита відмовилась від збройної інтервенції в Україні. Соціал-демократи однак рішуче виступали проти військового походу Польщі. Вони допускали лише польську підтримку зброєю, амуніцією та

³⁴ Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 1. Листування / ред. Р. Залуцький, Х. Пеленська. Київ–Філадельфія, 2003. С. 835-843. Див. також Осташко Т. А. Жук в добі національно-визвольних змагань // Молода Нація, 2002, № 3 (24), с. 46-57.

ліками³⁵. Це своєю чергою вплинуло на позицію уряду УНР. Ці його члени, які у січні 1920 р. перебували у Варшаві, визнали, «що посування польських військ на Україну являється небажаним і шкодливим» і рекомендували, «аби Місія в Польщі доклала всіх старань до того, щоб застерегти Поляків від офензиви на Україну»³⁶.

Двозначна позиція наддніпрянців дратувала К. Мацієвича, який у лютому 1920 р. різко зазначав, що «наші відношення до поляків приймають якийсь небажаний характер. Нема справжньої лінії і справжнього порозуміння. Починається щось таке, що скидається на відношення до німців. Самі закликали, самі просили допомоги, а тепер починаємо бути незадоволеними»³⁷. У той час К. Мацієвич переконував варшавський осередок УНР і С. Петлюру, що подальша діяльність української дипломатії на стратегічним терені Румунії не буде можливою, якщо не дійде до нормалізації українсько-польських відносин. Його зауваження Головний Отаман переказав прем'єрові УНР Ісаакові Мазепі. У листі від 15 березня 1920 р. Петлюра висловив переконання, що «між Румунією та Польщею є союз, згідно з яким ні одна із сторін не може сказати рішучого слова в нашій справі без взаємного порозуміння». Підкреслював також ще раз: «В кожному разі без того чи іншого порозуміння з Польщею ми не можемо одновити нашої державної праці». Головний Отаман звернув увагу на ще один істотний аспект справи, який змушував

³⁵ Див. заяву М. Єремєєва під час наради в офісі дипломатичної місії у Варшаві 2 грудня 1919 р., в: Доценко О. Літопис української революції. Т. 2, кн. 5. Київ–Львів, 1924. С. 63. Аналогічну позицію зайняв Центральний комітет Української соціал-демократичної робітничої партії під час наради у Кам'янці Подільському 29 січня 1920 р. Див: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921 / передмова та коментарі В. Яблонський. Київ, 2003. С. 343–349.

³⁶ С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3. Київ, 1999. С. 175.

³⁷ Лист К. Мацієвича до посла УНР у Відні Григорія Сидоренка від 25 лютого 1920 р. // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. С. 545.

як найшвидше завершити перемовини з поляками. Йшлося про торгівельні зносини з Європою: «Без товарообміну ми не можемо армії сформувати ні життя державного відновити. До моря нашого, як дороги до зносин, ми не можемо добратися зараз і закріпити за собою. Залишається Румунія і Польща. В Румунії транспорт дуже складний. І Мацієвич попереджає, щоб я не мав ілюзій на неї, як на матеріальну і амуніційну базу. [...] Залишається Польща, як чи не ширше вікно до Європи в смислі транспорту і зносин»³⁸.

Не зважаючи на всі перешкоди, зближення між Польщею і УНР все ж таки прогресувало. Велике значення мало формування нових українських військових частин за допомогою поляків. У другій половині квітня 1920 р. закінчилися складні політичні переговори, внаслідок чого було підписано договір, знаний як пакт Пилсудський-Петлюра. Реч Посполита офіційно визнала уряд УНР, натомість українська сторона погодилася з приналежністю до Польщі Східної Галичини та західної частини Волині. Окремо була підписана військова конвенція, де були окреслені підстави українсько-польської мілітарної співпраці, яка передбачала спільний наступ проти більшовиків³⁹.

Поза сумнівом, підписання союзу з Польщею було особистою перемогою А. Лівичького. Його зусилля високо оцінив

³⁸ С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 4 / упор. В. Сергійчук. Київ, 2006. С. 374-380.

³⁹ Про останній етап перемовин і підписання договорів від 21/22 та 24 квітня 1920 р. див. детал.: Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej... S. 15-18; Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. // Нова Політика, 1996, № 2, с. 53-56; Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. ... S. 90-92; Bruski J.J. Petlurowcy... С. 133-140; Pisuliński J. Nie tylko Petlura... S. 210-226; Матвієнко В. Сторінки діяльності Української дипломатичної місії у Варшаві... С. 508-512; Михайлова О. Польсько-український переговорний процес та підписання Варшавського договору (березень–квітень 1920р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 9. Київ, 2005. С. 154-175.

С. Петлюра, який у травні 1920 р. висловив йому врочисту подяку. У своєму листі він підкреслював характерні А. Лівницькому «такт, витриманість та глибоку віру в державно-творчі сили нашого народу», водночас різко оцінюючи «те зневір'я та слабодухість, які запанували було серед деяких несталих кругів громадянства як на самій Україні, так і за кордоном». С. Петлюра не мав сумнівів, «що досягнені нашою місією в Польщі здобутки будуть вписані в історію як сторінка нової ери нашого справді реального державного життя»⁴⁰.

Сам А. Лівницький рішуче захищав досягнуте порозуміння з Польщею, хоча був свідомий його негативних аспектів. У листі до графа М. Тишкевича від 27 квітня 1920 р. писав: «Взагалі кажучи, доведення до бажаного кінця наших переговорів є великою перемогою польської демократії над польською реакцією. В той час, як польські реакційні кола бажали мира з Східною Росією і поділу України між Польщею і Росією, демократія польська на чолі з п[аном] Piłsudski'm уперто і послідовно прагнула порозуміння польських і українських народів як рівних з рівними. А в негативних рисах договору винна не демократія польська, а впливи польських імперіалістів, з якими не міг не числитись п[ан] Piłsudski. [...] Хай судить нас історія. Ми з радістю приймемо вирок, навіть жорстокий вирок, аби він був винесений вільним українським народом в незалежній Українській Державі»⁴¹.

Якщо говорити про Головного Отамана, то на відміну від багатьох своїх соратників, він трактував підписаний союз з Польщею як елемент довготривалої стратегії української політики. Найвиразніше її основи представив через півтора року у листі до генерала Андрія Вовка. «Коли я в квітні 1920 р. робив умову з поляками, то мав на увазі визначним політичним актом розпочати

⁴⁰ С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3. Київ, 1999. С. 208-209.

⁴¹ Лист А. Лівницького до М. Тишкевича від 27 квітня 1920 р. // Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ... С. 586-587.

уперту боротьбу серед нашого громадянства з його нахилами та тенденціями політичних порозумінь і договорів з Москвою, яку вважаю за історичного і вічного ворога нашого. За це, як Ви знаєте, обливаюсь помиями і різними інсинуаціями. Ви могли так само бачити, що великого клопоту з цього я собі не завдаю, бо знаю, що роблю і що відповідає інтересам України як самостійної держави»⁴². На переконання Головного Отамана, ці інтереси вимагали тимчасової передачі на користь Польщі західних етнографічних територій, щоб потім з допомогою західного сусіда збудувати сильну та консолідовану державність над Дніпром. «Я ніколи не був максималістом в територіальних питаннях – вказував С. Петлюра – бо вважаю таку позицію ілюзорною і, при даному відношенню внутрішніх сил на Україні, просто злочинною...».

Це зовсім не означало остаточної відмови від втрачених земель. Головний Отаман покликався на приклади Румунії, Італії та Сербії, які поступово розширювали свої території до етнічних кордонів⁴³. Він був також переконаний, що Реч Посполита неспроможна успішно колонізувати східні області. «З історії ми знаємо – переконував він міністра військових справ УНР – що поляки – кепські колонізатори і їхня експансія на схід, себто до Дніпра, на протязі цілих віків нічого не дала. Так само не дадуть певних наслідків і змагання їхні зробити своєю Волинь чи Полісся...»⁴⁴.

Погляди Головного Отамана і його оптимізм поділяла не вся українська громадськість, навіть та її частина, що підтримувала уряд УНР. Проти договору з Польщею, підписаному нібито в супереч директив уряду, найгостріше виступив міністр народного господарства Микола Шадлун, який демонстративно подав у

⁴² С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3. Київ, 1999. С. 532.

⁴³ Архів Українського Католицького Університету у Римі, Архів Уряду ЗУНР, спр. 299/С, арк. 6. Фрагменти листа опубліковані в: Лотоцький О. Симон Петлюра. [Варшава, 1936]. С. 17.

⁴⁴ С. Петлюра. Статті, листи, документи. Т. 3. Київ, 1999. С. 532.

відставку⁴⁵. Двоюку позицію займав його партійний колега, лідер УСДРП І. Мазепа, котрий хоча і залишився на посаді прем'єр-міністра, дезавуював порозуміння з Польщею. У своїх спогадах він пізніше доказував, що підписання договору було самовільним актом А. Лівницького. Він зокрема стверджував, навмисно брешучи, що голова варшавської місії не інформував його про плани підписання військової конвенції, яка означала згоду на інтервенцію польських військ в Україні⁴⁶. Українські соціал-демократи далі підтримували уряд, але з перспективи часу намагалися представити це рішення як найвищу жертву з їхньої сторони. Міністр праці Опис Безпалко стверджував кілька років пізніше: «Ми вступили [до союзу з Польщею. – авт.] щоб рятувати здобутки революції від зазіхань польського імперіалізму»⁴⁷. Схожу оцінку давав сам прем'єр І. Мазепа, який після багатьох років писав: «Єдине, що в цих умовах, після приходу поляків на Україну, залишалося робити українським соціалістам – це старатися впливати на "союзника" так, щоб він не давав забагато волі своїм апетитам на шкоду України. Це було тим більше потрібне, що деякі інші українські групи [...] від самого початку готові були на найдальші уступки полякам»⁴⁸.

До меншості у лавах УСДРП, яка більш-менш беззастережно приймала договір з Польщею, належав Левко Чикаленко. Одначе С. Петлюрі не вдалося здобути підтримку його батька, ветерана

⁴⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції... С. 400

⁴⁶ Там само. С. 371, 398-405. Навмисні фальсифікації та маніпуляції цитатами, присутні в цьому фрагменті мемуарів І. Мазепа, показала в своїй публікації Олена Михайлова див.: Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 років) // Студії з історії української революції 1917–1921: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / гол. редкол. В.Ф. Верстюк. Київ, 2011. С. 229-252.

⁴⁷ Státní Ústřední Archiv v Praze, fond: Ruské a Ukrajinské Spolky a Organizace v Československu, karton 63: Ukrajinská soc. dem. strana dělnická v cizině. Konference strany 1924–1930.

⁴⁸ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції... С. 418.

та давнього мецената українського національного руху – Євгена Чикаленка. У переддень до підписання договору Головний Отаман запросив його до Варшави, маючи надію, що він підтримає своїм авторитетом урядові наміри. Проте Є. Чикаленко дистанціювався від концепції союзу з Польщею, якому меланхолійно пророкував поразку. Він відповів Петлюрі, що планована угода «скінчиться так само нічим, як і договір Виговського, бо є третій контрагент – Москва, яка всіма силами буде стримитись захопити Україну, і, певне, справа української державності скінчиться так само, як і в 17 в., миром Москви з Польщею за наш кошт, тобто поділом України по якомусь новітньому Андрусівському договору». Додавав також: «Коли Ви [...] хочете поспробувати, то пробуйте на свій страх і ризик. Ім'я Виговського через таку пробу перейшло в історію з почесною репутацією, хоч та проба не вдалась»⁴⁹.

Критичне ставлення до Варшавського договору мали також представники політичних партій, що перебували у Кам'янець-Подільському. Українська Національна Рада схвалила договір, однак так сталося головним чином завдяки дипломатичним талантам А. Лівичького та його закулісним переговорам, а не спонтанному ентузіазмові Ради щодо порозуміння із Польщею. Зрештою договір рішуче відкинула ліва меншість в Раді на чолі з колишніми прем'єрами Всеволодом Голубовичем (УПСР) та Володимиром Чехівським (ліве крило УСДРП)⁵⁰.

Союз Пілсудський-Петлюра був до певної міри несподіванкою для дипломатів УНР. Варшавський осередок не надавав своєчасно інформацію українським представництвам за кордоном

⁴⁹ Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920 / ред. В. Верстюк, М. Антонович. Київ–Нью-Йорк, 2005. С. 296–297.

⁵⁰ Детальніше щодо відношення Ради до союзу з Польщею див: Доценко О. Літопись української революції... Т. 2, кн. 5. Київ–Львів, 1924. С. 267–269; Звіт капітана Богуслава Медзинського від 14 травня 1920 р. // Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów / opr. J. Cisiek. Londyn. 1990. S. 169–170.

і не надіслав їм текст угоди. Дезорієнтовані такими обставинами, посли УНР зібралися наприкінці травня 1920 р. у Відні, щоб обговорити наслідки укладеного альянсу. Думки були розділені: більшість дипломатів вважала підписану угоду значним політичним успіхом, меншість вказувала на нерівність сторін і небезпеку залежності України від Польщі. Проте дискусії мали здебільшого теоретичний характер, оскільки жоден із учасників конференції не знав реального змісту договорів⁵¹. Стосовно реакції представників УНР за кордоном на укладення варшавської угоди цікаву інформацію містить повідомлення інформатора британської розвідки, який (ймовірно в Голландії) контактував з двома не-названими українськими дипломатами. Останні твердили, «що українці не розглядають польсько-український договір від 22 квітня як дефінітивний. Після катастрофи української армії в листопаді [...] Петлюрі нічого не залишилося, як стати союзником поляків. У будь-якому випадку Україні з нинішнього польського наступу повинна вийти якась користь: "Або поляки переможуть, тоді у нас буде невелика держава, яка матиме принаймні мир, або польська армія буде переможена, і це буде найкраще вирішення польського питання з точки зору української політики"»⁵².

Варшавський договір, який віденський орган Є. Петрушевича назвав «ударом ножа у серце»⁵³, остаточно перекреслив можливість порозуміння між урядом УНР і галицькими політиками⁵⁴. Літом 1920 р. вони реконструювали у вигнанні урядові структури і дипломатичний апарат, відтоді послідовно виголошуючи гасло

⁵¹ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / передмова Т. Осташко, В. Соловйова. Київ, 2005. С. 486-487.

⁵² Політичний звіт S.I.S: Poland. Relations with the Ukraine, Роттердам, 28 травня – 9 червня 1920 р. The National Archives of the UK, FO 688/2/2, f. 375.

⁵³ Ніж в серце // Український Прапор ч. 30, 8 травня 1920 р.

⁵⁴ Див. детальніше: Голубко В. Варшавська угода 1920 року та її перспективи у візії західноукраїнських політиків // Україна Модерна, 2002, ч. 7, с. 91-102.

незалежної ЗУНР, як самостійного утворення від Наддніпрянської України⁵⁵. Незважаючи на це галичани далі були у стислому контакті з середовищем наддніпрянців, опозиційно налаштованих до уряду УНР. Спільною наддніпрянсько-галицькою ініціативою стало створення Ліги Віднови України на чолі з старим опонентом С. Петлюри генералом Олександром Грековим, яка проголосила гарячий «Протест... проти імперіалістичного походу Польщі в глибину Української Народної Республіки»⁵⁶.

Українські ліві кола, зосереджені навколо М. Грушевського та В. Винниченка, займали виразно ворожу позицію щодо союзу з Польщею. 22-24 травня 1920 р. у Празі відбулася чергова конференція Закордонної делегації УПСР, котра визнала С. Петлюру зрадником, який дав згоду на «ганебний, злочинний напад на Україну». Учасники конференції задекларували також, що будь-які договори, підписані варшавським осередком УНР з іноземними державами, є недійсними⁵⁷. Ще далі пішли закордонні укапісти. У травні 1920 р. їх лідер В. Винниченко поїхав до Москви, а потім до Харкова, де мав дістати посаду заступника голови Раднаркому радянської України та наркома закордонних справ⁵⁸. Тим самим, він не лише відкинув ідею союзу з Польщею,

⁵⁵ Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. [Відень], 1922. С. 211-213.

⁵⁶ Текст протесту був опублікований як додаток до газети «Український Прапор» (ч. 30 від 8 травня 1920 р.).

⁵⁷ Детальніше про стосунок М. Грушевського і Закордонної делегації УПСР до союзу з Польщею: Adamski Ł. Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków. Warszawa, 2011. S. 230-236. Див. також: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції... С. 417; Prymak Th.M. Mykhailo Hrushevsky. The Politics of National Culture. Toronto, 1987. P. 198; Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... С. 107.

⁵⁸ З тих посад В. Винниченко в підсумку відмовився. Про його подорож до радянської Росії та України: Czajkowski M. Volodymyr Vynnyčenko and His Mission to Moscow and Kharkiv // Journal of Graduate Ukrainian Studies, 1978, No 5, pp. 6-24; Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. Київ, 2007. С. 494-527.

але саму ідею існування УНР та власну попередню політичну діяльність.

Як бачимо, українські політичні кола в своїй більшості поставилися до союзу з Польщею ворожо або зі значними застереженнями. Варшавський договір не мав багато ентузіастів – якщо його сприймали, то скорше як менше зло, на яке перед обличчям смертельної загрози для державності варто було піти. Зрештою, важко було очікувати, що складні умови договору, особливо територіальні поступки, будуть зустрінуті із захопленням. З перспективи часу союз 1920 р. неодноразово різко оцінювався. Частина критиків, як Сергій Шелухін⁵⁹, підважувала формальні підстави договору, частина виступала проти самої його суті, вказуючи на, як писав Дмитро Дорошенко, «неприродний характер польсько-української спілки»⁶⁰. Підкреслювалося, що пакт Пілсудський-Петлюра був типовою *societas leonina* (левове товариство), в якій більш сильний партнер одержував весь прибуток, а на слабшого покладалися тільки збитки⁶¹.

Це не змінює того факту, що оцінка союзу з Польщею могла б бути зовсім іншою, якби вон закінчилася військовим успіхом. Варшавський договір мав шанс дістати визнання і стати початком більш широкої політичної співпраці. Про це свідчили, між іншим, реакції деяких галицьких діячів (включаючи митрополита Андрея Шептицького та голову Української національної ради у Львові

⁵⁹ Шелухин С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага, 1926. 40 с.

⁶⁰ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ, 2007. С. 518. На думку Д. Дорошенка, «неприродність» союзу полягала в тому, що «для Польщі менше всього була бажана сильна українська держава, яка б вела політику об'єднання всіх українських земель; їй бив потрібний слухняний васал, держава-буфер; в її інтересах лежало, щоб на схід від польської границі якнайдовше задержався стан анархії й політичного безсилля, щоб тим часом встигла укріпитись і сконсолідуватись польська держава та з більшими силами звернути свою експансію на схід».

⁶¹ Оцінка галицького діяча Степана Барана. Див.: Epilog ukraińskiej tragedji narodowej // Biuletyn Polsko-Ukraiński, 1935, nr 19, s. 221.

Романа Перфецького) на піку успіхів польсько-українського наступу⁶².

Проте кампанія закінчилася невдачею. «"Переможців не судять" – через п'ять років написав Олександр Шульгин – а переможений завжди винен». Політика співпраці з Польщею закінчилася катастрофою, не була однак – переконував згаданий автор – «ні дурною, ні злочинною, ні протинародною»⁶³. На завершення варто згадати ще одну оцінку, сформульовану в найскладнішій для польсько-українського союзу момент – вже після підписання Польщею перемир'я з радянською Росією. У листопаді 1920 р. тодішній посол УНР в Берліні Микола Порш писав: «Мушу зазначити, що я не належу до прихильників польсько-української згоди. Але я не можу не визнати, що ця згода мала велике значіння для нашої державності. Це був крок наперед з погляду міжнародного взагалі і українського зокрема... Договір цей дав нам змогу зберегти зародки і традиції організованої державності, з котрих при сприятливих обставинах міг вирости і урядовий апарат, і військо, і сама держава. Цей договір був подиктований для нас, як для державних мужів, історичною необхідністю і разом з тим став нам потрібною паузою для відпочинку»⁶⁴.

⁶² Див.: Ukraine and Poland in Documents... Part 2. Pp. 108-119.

⁶³ Шульгин О. Про нашу міжнародню політику // Український Вістник. Збірник II, жовтень 1925. С. 7.

⁶⁴ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції... С. 420.